

sek társaságában, amelyeknek címzettjeiről az esetek nagy részében még feltételezésünk sincsen.

A 10. lapon található tartalomjegyzékben egy-egy vonallal vannak elválasztva egymástól az egyes verscsoportok, így ez mutatja legjobban közelítéssel azt, hogy melyek azok a versek, amelyek ugyanahhoz a személyhez íródtak. Az első versek sorrendje nem változott; az első hét Mária-verset az Etelkához írottak követik. A komoly változások a Lujzához írott verseknél kezdődnek, ahol (az események feltételezhető menetének megfelelően) az élő lányhoz írott verseket az élő lány emlékét idéző, majd a halotthoz szóló versek követik, s ezután áll a *Lujza leánytársához* és a „*Fagyvirágok*” felolvasása után. Am a *Csapodár álka* és az *Ige a múltból* itt is egymás mellé kerül, s nagyjából azonos helyen, mint az első tartalomjegyzékben. Mivel a további Mária-versek itt már nincsenek feltüntetve, ezt úgy értelmezhetjük, hogy azok Madách szándéka szerint másik ciklusba kerültek volna, ami azt jelenti, hogy időközben az *Emlékezés az első szerelemre* című vers besorolását is megváltoztatta.

Madách tehát, talán az időbeli távolság miatt, talán azért, mert a kapcsolat jelentős változáson ment át, a korai és a késői Mária-verseket könyvének más-más helyén (bár mindkét csoportot a *Szerelem* ciklusban) kívánta megjelentetni.

A pásztorlánykás versek, amelyeket nem soroltunk a minden kétséget kizáróan Mária-hoz szólóak közé, érdekes helyen találhatóak a tartalomjegyzékben. A *pásztorlányka* és az *Emlék-áldozat* az első tartalomjegyzékben közvetlenül az *Emlékezés az első szerelemre* után állnak, s természetesen a versszövegeknél is ez a tényleges sorrend. De egymás mellé került a két vers a másik tartalomjegyzékben is. A másik három (illetve a *Csere* két változatát figyelembe véve: négy) vers helye semmitmondó, mivel azok nem szerepelnek a *Szerelem* ciklusban.

Tizenkét plusz öt vers látszólag nem sok, de Madách esetében nem is kevés. Fenn maradt versei közül ennyi sem szól Fráter Erzsébethez. Amikor élete utolsó évében megjelentetés reményében lejegyezte Madách a verseit (s azok eredetijét minden jel szerint megsemmisítette), helyenként kisebb-nagyobb javításokat eszközölt. A Mária-vers többsége a javításokkal már-már olvashatatlanul teletűzdelt versek közé tartozik, ami nem csupán azt jelzi, hogy szerzőjük elégedetlen volt a korai változatokkal, de azt is, hogy keserves volt az érzelmileg nem ritkán túlfűtött verseken évtizedek múltán változtatni, sőt eredmény alapján bizvást elmondhatjuk: javítani.

Andor C

Erdélyiek József Korzeniowski Báthori Andrásról szóló drámájában

E tanulmány tárgya az inkább regény-, mint drámaíróként ismert, a múlt század kezdetén még inkább romantikus, később realistának mondható József Korzeniowski (1797-1863) 1845-ből való, *Andrzej Batory* című tragédiája.¹ Valószínűleg ez az egyetlen színpadra szánt lengyel alkotás, amelynek cselekménye csaknem kizárólag Erdélyben játszódik, és amelyben a beszélő és cselekvő alakok többsége (tízegyhány személy) ebből az országból származik. Az író történelmi eseményekre alapozta drámája cselekményét. Lelkiismeretesen áttanulmányozott különböző lengyel és más forrásokat, ezért nem meglepő, hogy művének szinte összes alakja, köztük az epizód szereplőké is hitelesnek nevezhető. Az erdélyi történelmet felelevenítő alkotások közül, egyelőre ezzel az eggyel foglalkozva, itt nem az ábrázolt világnak a megtörtént valósághoz való viszonya érdekel, hanem csupán az erdélyiek és Erdély irodalmi képe. Némi figyelmet a tragédia eszmei és politikai tartalmának is szentelve kevésbé fontosak számomra a mű esztétikai érdekei. Főleg az utóbbiakat néhány

¹ J. KORZENIOWSKI, *Andrzej Batory. Dramat historyczny w pięciu aktach*. In *Dzieła J. Korzeniowskiego*. T. VIII. Varsó 1872. Az idézetek ebből a kiadásból valók.

régebbi lengyel tanulmány szerzője részletesen elemzi.² Ezek a kutatók sokkal kevesebbet írtak a dráma mondanivalójáról. Szófukarságuk oka feltehetően az volt, hogy nem ismerték a XVI. század legvégén lejátszódott erdélyi történések igazi jelentőségét és lényegét, vagyis nem tudták pontosan, mit akarhatott üzeni e művel honfitársainak Korzeniowski. Úgy vélem, feltételezések formájában sikerül néhány észrevétellel hozzájárulnom az író szándékainak megvilágosításához.

Mivel ma már mind hazánkban, mind Lengyelországban kevésbé ismert történelmi események megjelenítésével van dolgunk, röviden vázolni kell Korzeniowski alkotásának cselekményét.

A magyar múlt ismerői arról tudnak többet, hogy a XVI. század végén Báthori István közeli rokona, Báthori Zsigmond került Erdély trónjára. Rossz uralkodóként és nem a legjobb politikusként kénytelen volt a török birodalom és Ausztria között „egyenstélyozni”, mert azok hatalmukba szándékoztak keríteni orszagát. Sziléziai hercegségekért cserében Zsigmond többször lemondott erdélyi fejedelmi címéről (és osztrák feleségéről is), átadva a hatalmat Báthori András (1563–1599) lengyel bíborosnak (1584-től), Báthori István rokonának. A főpapból lett fejedelem komolyan gondolkodik Erdély sorsáról és igyekszik ellenállni a támadó törököknek. Időközben a fenyegetett országba betör Havasalföld vajdája, Mihály. A régi kiváltságai elvesztése miatt elégedetlen, felbújtott székelyek segítségével, az osztrák udvar belegyezésével rövid időre átveszi a hatalmat Erdélyben. A vereség után Lengyelországba visszatérni szándékozó Báthori Andrásnak sikerül elmenekülnie az erdélyi–moldvai határig, de ott honfitársai, a fellázadt székelyek megölik.

A dráma fő és tragikus hőse természetesen a bíborosból lett fejedelem, legfontosabb alakja pedig Báthori Zsigmond. Ahogy az gyakran előfordul az irodalomban, figurája sikerültebb, mint a főhőse. „Valóban, sokkal részletesebb és dramaturgiaiilag jobb itt a gyenge, hiú és szeszélyes Zsigmond jellemzése, mint bátyjáié, a bátor, okos és nemeslelkű Andrásé; az előbbi tulajdonságai ugyanis tetteiben, helyzetekben tárulnak fel, az utóbbi énjait viszont főleg abból ismerjük meg, amit mond vagy amit róla beszélnek... Báthori András sorsa csak egy történelmi esemény, de a történelmi tragikum hiányzik belőle”³ — állapította meg helyesen Piotr Chmielowski.

András és Zsigmond összehasonlító jellemzése az egész művön átvonul. Alapját a történelmi kútfőkből merített vélemények képezik, de a két fejedelem érnyeinek kiemelése a lengyel író képzetének köszönhető, aki nagyra értékelte Báthori István mint lengyel király tevékenységét. „István király méltó unokaöccse ő. És mennyire más, mint Zsigmond, biztosan nyugodtan alszik Opolében, bár Szokatlan ingatagságával szegényt hozott Báthoriakra, országát eladta... Lemondani egy derék nemzetről, Mely engedelmes, hí, és a magánéletben Tessedjen!” — mondja a tragédia elején az egyik erdélyi úr András és Zsigmondról (I. felvonás, 1. jelenet). Kevéssel később, ismét Báthori István érdemeit emlegetve, Korzeniowski így folytatja Zsigmond jellemzését: „Mert igazságosan el kell ismerni, hogy a csatamezőn és ellenségeivel szemben — ő Báthori. Ilyenkor könnyelmű és ingatagsággal teli szívében fölilkerekedik az erő, és gyöngé fejében felébred István király emléje!” (Az előbbi jelenetben.)

Zsigmond irodalmi alakját azért is sikerültnek szokás tartani, mert hasonlóan jellemzik a mű más szereplőit, és — ami talán meggyőzőbbnek tűnik — hasonlóan jellemzi önmagát. A trónjáról néhányszor lemondó, a bíborosi kalapról álmódó uralkodó ironikus bemutatása jó írói fogás, és nem alapszik történelmi említéseken. (Egyébként ugyancsak ironikus a II. felvonás teljes 2. jelenete, és a komikum más változatai a következőkben is jelen vannak.) Ennek a figurának az életszerűségét erősítik saját szavai is, amelyeket jórészt a III. felvonás két utolsó jelenetében mond a maga ingatagságáról és az erdélyiek ellen elkövetett

²Vö. A. BELCİKOWSKI, *Ze studjów nad literaturą polską*. Varsó 1886. (*Dramaty historyczne J. Korzeniowskiego c. tanulmány*); P. CHMIEŁOWSKI, *J. Korzeniowski: Jego życie i działalność literacka*. Petersburg, 1898; Z. REUTT-WITKOWSKA, *Studia nad utworami dramatycznymi Korzeniowskiego*. I–II. rész. Varsó — Krakkó 1921; S. KAWYN, *Józef Korzeniowski. Studia i szkice*. Łódź 1978.

³CHMIEŁOWSKI, *i.m.* 60.

bűneiről. Zsigmond alakjával összevetve Báthori András jelleme valószínűtlen, romantikusan egysíkú. Állításunk illusztrálására elegendő a már említett erdélyi úrnak, a szerző porte-parole-jának más drámaalakok értéktételeit összegző tömör dicsérete, azé a figuráé, aki érzelmeit titokban tartva szereti Zsigmond magától eltaszított feleségét: „Ész, tudás és a szív nemessége, A test formássága, erő, bátorság, Mindez összekapcsolódik ebben a ritka emberben” (III. felvonás, 1. jelenet). Hozzáteszük: a mű végén megtudjuk, hogy Báthori András ugyancsak szerelmes a hölgybe.

Tekintettel ennek a tanulmánynak a tárgyára, a két fejedelemnek állama lakói iránti viszonya lényegesebb. „Itt az országról van szó, nem bárkinek a nemzetiségéről. Mindegyikünk annak a fának az ága, amelynek törzse a *nemzet*” (II. felvonás, 3. jelenet; itt és a továbbiakban az én kiemeléseim — D.M.I.) — halljuk András szájából. Megbocsátja bátyjának, Zsigmondnak annak sikertelen hatalomátvételi kísérletét, azzal vádolva testvérét, hogy eladta a rábízott *nemzetet*. András a közeledő veszély tudatában előre számol bizonyos engedményekkel, „csak hogy az *ország* becsülete és épsége sértetlenül megmaradjon” (IV. felvonás, 1. jelenet). Sőt: a bukással szembeéve is reménykedik, hogy „A béke felvirágozik az *országban* és Minden fedél alá boldogságot és bőséget hoz” (IV. felvonás, 4. jelenet).

Hogy kell érteni az „ország” és a „nemzet” szót? Korzeniowski drámájában — hála annak, hogy lelkiismeretesen áttanulmányozta a történészek munkáit — tízegyhány magyar szerepel. Ezek a következők: Zsigmond nagybátyja, Bocskai István erdélyi kancellár, Géczy János, volt kancellár és Zsigmond nevelője, Kornis Gáspár, az erdélyi hadsereg vezére, Bekes Gáspár, először Báthori István király ellenfele, későbbi barátja, nyolc Erdélyi Úr, espedig Bebek András, Bethlen Gábor, Rákóczi Lajos, Szilvási Boldizsár, Napragi Mihály, Székely Mózes, Rava[sz]dy György, Kovacsóczi András, valamint az ő húga és egy név nélküli Erdélyi tiszt. A „tömegben” találjuk meg Báthori András és Zsigmond udvari embereit, valamint tucatnyi erdélyi katonát. Ausztriát és Lengyelországot kevés figura képviseli. Név nélkül feltűnik még pár oláh (woloski), azaz román katona. Vajdájuk, Mihály nem jelenik meg a színen. A Báthori Andrást csapdába vezető Székely Gáspár és tízegyhány székely alakjára mindjárt visszatérünk.

Az író műve elején Magyarországot emlegeti, majd „minden erdélyi bátor szabljájáról” (I. felvonás, 2. jelenet) és Erdélyről mint a magyarok hazájáról beszél. Korzeniowski számára a XVI. századi románok az Erdéllyel szomszédos fejedelemségek, Havasföld (Woloszczyzna) és Moldávia lakói. Az író történeti forrásokból és bizonyára a korabeliek információiból is ismerte Erdélyt. Mint gimnazista, egy évet (1808–9) Csernovicban, Bukovinának akkor az osztrák császársághoz tartozó székvárosában, tehát Erdély közvetlen szomszédságában töltött, később pedig két évtizeden át élt e vidék közelében, Krzemieni-ecben.

A *Báthori András szerzőjének* nem igen voltak viszont világos ismeretei a székelyekről, az Erdély egy részét és Bukovinát a magyar államiság kezdetei óta benépesítő magyarokról. Közismert, hogy a székelység közelebről nem tisztázott eredetű embercsoport, amely a múlt század derekán a mainál is erősebben őrizte etnikai és kulturális különállását. Hasonló csoportot Korzeniowski a lengyelek körében is jól ismert: a tátrai hegyilakó *gorubokat*. Ennek bizonyossága róluk szóló, ugyancsak a XIX. század negyvenes éveiből való drámája. Az író mégis egyes történészek nyomán, a *Báthori András* kezdetén olvasható jegyzetében a székelyeket megkülönbözteti a magyaroktól. Külön népként mutatja be őket, erősen sűrűn bíráló hangon. „Ingatag nép ez ... Bátor nép” — jellemzi őket az egyik (alighanq teljesen fiktív) erdélyi úr, Rákóczi Lajos és a neki válaszoló másik, Ravaszdy György: „*11*” az ország kárára. Oláh, német, török és mindenki fel tudja lázítani ... Ez a nép fekszik az erdélyi föld testén” (II. felvonás, 2. jelenet). Hasonlóan értékeli a székelyeket a IV. felvonásban az erdélyi hadsereg parancsnoka, valamint az utolsó felvonásban az Erdélyi tiszt és Báthori András fejedelem bizalmasa, Brzeski lengyel pap. Ez utóbbi számára még a székelyek, e vad nép lakta vidék is riasztó. Maga a menekülő fejedelem helyeseli neki: „Ha az ég megengedi Átjuttunk eme vad környéken és lengyel fedél alatt megpihenünk, megköszönöm Istennek ... Vad és babonás emberek ezek” (V. felvonás, 1. jelenet). Itt az író, mintha észrevenné, hogy eltúlozta a dolgot, a forrásoktól elszakadva megszólít négy

székely katonát, akik azon kezdenek töprengeni, hogy becsapták őket és megbűnhődnek majd az árulásért és a fejedelem meggyilkolásáért. Az árulók a székelyek voltak, ezért mutatja őket annyira sötét színekkel.

„Korzeniowski mint költő azt tehette a történelmi anyaggal, ami jól esett neki, csak-hogy hozzáértéssel hatoljon be olyan emberi lelkekbe, amelyek végső lényege a nemeslelkű hős bukása” — állapítja meg Zofia Reutt-Witkowska.⁴ A *Báthori András* Korzeniowski egyetlen drámája, amelyben a „történelmi szubsztancia” előtérbe kerül. Az író mind a történelmi háttér megrajzolására, mind az alakok jellemzésére bőséges forrásanyagot használt fel. Végeredményben igazságot sugárzó történelmi képet adott — véli a mai kutatók egyike, Szefer Kawyn.⁵

Korzeniowski nem tartozott a harcos alkotók közé. Az 1830-as ún. novemberi felkelés idején mint a krzemienieci liceum tanára mégis belekeveredett az ifjúság szervezkedésébe, és rövid ideig le volt tartóztatva. A kijevei egyetemen szervezett összeesküvésben (1838–39) való, alighanem jelentéktelen részvételéért a csendőrség házkutatást tartott az írónál, és áthelyezték Harkovba. Éppen ott született meg a tárgyalt mű. Korzeniowski más országok történetéből és korszakokból merítette harkovi drámájának témáját. S. Kawynnak igaza van, amikor feltételezi: „Az, hogy — a korabeli kritika kifogásait kiváltva — tartózkodott a hazai tematikától, bizonyára a szerzőnek a gyanakvó cenzúra miatti óvatosságából adódott”.⁶

Az író valóban nem elsősorban a történelmi hűségre ügyelt. Mindenekelőtt a jellemelek, az erős szenvedélyek, a rendkívüli drámai összeütközések érdekelték. Mit akart mondani kortársainak? Báthori András fejedelem tragédiája abban áll, hogy „nem tudta észrevenni a történelmi szükségszerűséget, amely a két nagy és egymással ellenséges hatalom közé szorított apró államot e két hatalom egyikének kezébe kellett adja... Szükséges-e végigmondanom?...”⁷ — olvassuk egy másik XIX. századi drámaszerzőnél és kritikusknál, Adam Belcikowskinál. A romantikus lengyel irodalom mai kutatója, Maria Żmigrodzka Korzeniowski politikai kiegyezésre való hajlandóságát emlegeti, akinek kritikizmusa „legfeljebb a megszálló hatalom működésében fellépő zavarok ellen irányult, amelyek egyéni visszaélésekre adtak lehetőséget”.⁸

Żmigrodzka talán nem gondolkozott Erdély múltja XVI. századi bonyodalmainak jelentőségéről, ezért nem tulajdonított megfelelő szerepet az itt elemzett alkotásnak. Inkább A. Belcikowskival értünk egyet, aki szerint Korzeniowski analógiákat talált az erdélyiek akkori és a lengyelek XIX. századi helyzete között. Úgy vélem, a *Báthori András* szerzője nem aktualizálás nélkül akarta felvázolni az idegen események képét. A bizonyítékok magában a szövegben találhatóak. „A hajót, Amelynek kormányrúdját kezembe adták, *Háromfelől* dühös hullámok verik” (II. felvonás, 3. jelenet) — mondja a fejedelem már akkor, amikor Havasalföld hódolatára számít. A hullámok ebben a drámában csak török és osztrák hullámok lehetnek, a három irány viszont valószínűleg azokat a nagyhatalmakat jelöli, amelyek a XVIII. század végén egymás között felosztották Lengyelországot. Korzeniowski kiegyezésre hajlására gondolhatunk, ha Báthori András öreg hívének szavait, egyben a mű befejezését olvassuk: „A Teremtő másképp akarta... Imádkozzunk hát, higgyünk és várjunk”. Vagy pedig az írásművészetben a realizmushoz közeledő, a lengyel területek három bitorlója egyikének birodalmában, annak belsejében élő író a múlt század negyvenes éveiben realpolitikus is volt?

D. Molnár István

⁴ REUTT-WITKOWSKA, *i.m.* 183.

⁵ KAWYN, *i.m.* 43.

⁶ U.o. 41–42.

⁷ Belcikowski, *i.m.* 585.

⁸ M. ŻMIGRODZKA, „Korzeniowski József” c. címszava, in *Literatura polska. Przewodnik Encyklopedyczny*. T. 1. Varsó 1984. 478.